

УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВ'Я ТА НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВНІСТЬ (ВНУТРІШНІЙ ТА ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІРИ)

До ролі саме православ'я у розвитку національних державних форм привертає увагу, передусім, виключно значне місце цієї конфесії у формуванні національно-культурної ідентичності українського народу: це є одна з традиційних релігій українців. Чітко визначеними були також ідеологічні орієнтації православної церкви щодо державності взагалі, причому на вітчизняному ґрунті традиції були вельми специфічно забарвленими. По-третє, “православний чинник” використовувався практично в усіх відомих нам з історії спробах утворення або відновлення української державності. І, нарешті, потребу у вивченні традицій та особливостей впливу православ'я на державність в Україні, специфічних ознак церковно-державної взаємодії великою мірою спричинюють потенційні можливості та практичні намагання православних церков відігравати певну роль у сьогодишньому суспільному житті України.

Здатність православ'я бути чинником державного життя в українській історії зумовлена церковною сакралізацією державної влади та традиційних форм суспільного і духовного життя народу, що забезпечує синтез національної ідеї та державницьких спрямувань. Потужний етноконфесійний комплекс, церковна юрисдикція та система церковного управління, фіксує етнокультурну та етнополітичну єдність, являючи собою зразок для відновлення та розбудови світської влади, що мало особливе значення в умовах активізації національно-визвольного руху. Значний вплив світського елементу, громадянства на церковне життя (суто українська традиція соборно-правності в православної церкві) посилював чинність релігійного фактору, сприяв масовому засвоєнню демократичних політичних ідеалів (ідеї народоправства, моральності політичних дій). Важливу, інколи вирішальну роль в умовах існування України поза власного державного суверенітету вигравали орієнтації церковних кіл навколо зовнішніх політичних та релігійних центрів.

Стратегія суспільного існування українського православ'я при відсутності національної державності та в умовах іноземної та іншовірної культурно-релігійної та політичної експансії ще з Польсько-Литовської доби немінуче виявлялася стратегією самозбереження, “виживання”. При наявності традиційних для православної “симфонійної” концепції етатистських та цезаропапистських тенденцій та при цьому — не менш унікальних традицій народоправства, народжених на місцевому ґрунті — згадана стратегія мала принаймні дві моделі

реалізації, які різною мірою та в різних варіантах здійснювалися в історії України. Перша модель — “патерналістська” -- це спрямування “в бік сильнішого”, в бік традиційно сильної влади. Такою владою в різні часи була для України влада фактично колоніальна — Великого Князівства Литовського, Польської Корони (потім Речі Посполитої), Московського царства (потім Російської імперії). Цією орієнтацією зумовлені відомі з історії пропольські і промосковські настрої в церковному середовищі. Їхня наявність та інтенсивність найчастіше спричинювалися мірою толерантності “метрополії” до місцевого православ'я, тим чи іншим статусом України в контексті польсько-російських відносин. Зауважимо, що ця позиція в цілому превалювала.

Але за певних умов (насамперед кульмінації національно-визвольного руху, що відбулася вперше у середині XVII ст.) можливою була спрямованість принаймні частини православних церковних та громадських кіл на розбудову національної української (“руської”, “козацької”) державності. При цьому теж передбачалось відновлення традиційної “симфонії” вже місцевою владою. Це зумовило потенційну можливість використання державницьки спрямованими суспільно-політичними силами традицій та авторитету православної церкви (передусім, в політичній діяльності козацтва), а також і пряму участь церковних діячів у відповідних діях. Цю модель суспільної активності православної церкви визначимо як “державницьку”.

Саме з тієї пори дві головні тенденції у ставленні українського православ'я до державних структур взагалі і, зокрема, до української національної державності виявлялися чинними в історії України всякий раз, коли її державна розбудова повставала як практичне політичне завдання. Після середини XVII ст. — це кінець 10-х початок 90-х років вже нашого століття.

Вперше в цьому столітті українська державність відроджувалася на тлі пореволюційного розпаду Російської імперії. Фактично повне одержавлення православ'я за попередніх часів (протягом XVIII - XIX ст.), інтеграція до імперських структур (“ведомство православноі ісповеданія”) визначили неспроможність українських церковних кіл (фактично зденаціоналізованих) позитивно поставитися до ідеї та практики української національної державності. Фактично спрацювала патерналістська модель суспільної поведінки. Імперське мислення ієрархії збереглося і після відновлення Патріархату на Помісному Соборі РПЦ 1917-18 рр. Але на цьому відтинку історія підносить дещо нову особливість вияву національно-державницьких спрямувань у православному середовищі України: формується практично нова, паралельна РПЦ структура, в діяльності якої декларації національного, самобутнього характеру українського православ'я та необхідності здійснення його канонічної самостійності найтісніше поєднувалися з прагненням сприяти відновленню саме національної державності. Ця структура — “Всеукраїнська право-

славна церковна рада” (ВПЦР) — протягом 1917-19 рр. підтримувала діяльність національних урядів та користувалася з їхньої підтримки, особливо урядів гетьмана П. Скоропадського та Директорії, яка відкрито стояла на позиціях автокефалії українського православ'я. А утворена 1920-21 рр. на базі ВПЦР Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) в перші роки існування Радянської України була фактично носієм та провідником національних тенденцій в релігійному житті.

Зміцнення Радянського Союзу призвело до реалізації в ході цього процесу тенденцій унітарності та одержавлення суспільного, в т.ч. і релігійного життя (попри деклароване відокремлення церкви від держави). Штучним чином був обмежений суверенітет України та внаслідок цього — покладений край автокефалістському рухові у місцевому православному середовищі. Таким чином, фактично була зліквідована можливість використання впливу та авторитету православної церкви в інтересах української державності. Лише збереження української православної автокефалії в діаспорі уможливило відновлення таких впливів на початку 90-х рр., коли практичною справою знову стало відродження України як суверенної держави. Певною мірою ситуація 1917-20 рр. повторювалася — головним чином тому, що носіями двох традицій церковно-державних відносин знову стали різні церковні утворення. Керівні кола Української Православної Церкви (УПЦ) — колишнього екзархату РПЦ — довгий час відстоювали централістські орієнтації — як і колись, на традиційну, “сильну” московську владу (яка, проте, на початку 90-х не виправдала таких сподівань). В той же час УАПЦ (а на сьогодні УПЦ — Київський Патріархат) найактивнішим чином уособлює традиції відновлення та зміцнення української державності. Тут слід зазначити, що різними позиціями щодо майбутнього України визначилося й те, що ці дві церковні організації виявилися носіями різних моделей досягнення канонічної самостійності українського православ'я: в тому переконувала динаміка розвитку стосунків між УПЦ і УАПЦ, УПЦ та Московським Патріархатом, а також історія утворення УПЦ — Київського Патріархату. Але розпад Союзу та здобуття Україною суверенітету обумовили перехід реалістично мислячих кіл УПЦ на позиції лояльності та підтримки незалежної держави, зближення позицій православних церков щодо державного суверенітету України.

Зближення суспільнополітичних орієнтацій офіційних кіл основних православних церковних угруповань щодо української державності могло би значно сприяти курсові державного керівництва на подальше зміцнення українського суверенітету та легітимації цього курсу на міжнародній арені. Сприяючи також консолідації народу України, православні церкви здатні були би позитивно впливати на формування єдиних геополітичних інтересів різних регіонів нашої країни. Але дестабілізуючими внутрішнє життя залишаються суперечності, які існують в православному середовищі України щодо шля-

хів досягнення автокефалії українського православ'я. Нейтралізувати дестабілізуючу дію міжправославних суперечок могло би досягнення православної єдності на засадах визнання та утвердження канонічної самостійності українського православ'я, правоспроможності існування помісної православної церкви в незалежній державі. Перший досвід об'єднання (утворення влітку 1992 р. Української Православної Церкви — Київського Патріархату) довів, що тенденції до зближення є реальними.

Сучасність вимагає усвідомлення того, що впорядкування релігійного життя на демократичних засадах є показником цивілізованості суспільства та правоспроможності держави. Важливим засобом утвердження чинності політичної системи України в європейському та світовому співтоваристві може стати дотримання загальноновизнаних засад — свободи віровизнання в умовах поліконфесійного суспільства та секуляризації політичного життя, втілення принципу світської держави.

Наявність у нас правової бази (перш за все, Закону про свободу совісті) полишає все ж необхідність урахувувати всю сукупність історичних традицій, які пов'язані з долею різних конфесій в Україні. Важливим завданням повстає органічна інтеграція традиційних укладів до сучасної внутрішньої та геополітичної ситуації на цивілізованих засадах.

Поза всяким сумнівом, процес вибудови незалежної держави в Україні, який ґрунтується намаганнями цивілізованого і водночас самобутнього впорядкування різноманітних форм суспільного життя, об'єктивно вимагає урахування як реалій навколишнього світу — його історичного досвіду та сучасних процесів — так і власного минулого.

М. Рибачук

УКРАЇНЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА І НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВНІСТЬ У ХХ ст.

Аналізуючи сучасні православні концепції української державності, перш за все слід підкреслити — і з методологічної точки зору це необхідно. — що у даному випадку мається на увазі не лише розуміння православ'ям явища, його трактовка, а й конструктивний принцип різних видів його діяльності у наш час.

Таке уточнення важливе, оскільки сучасні теологічні погляди на проблеми державності у зв'язку з блискавичною руйнацією існуючих політичних структур тоталітарного Союзу теоретично не оформилися,